

О.І.Лупандін*

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ТА ДЕРЖАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДМИТРА ДОРОШЕНКА

(До 125-річчя від дня народження)

Стаття присвячена видатному українському громадсько-політичному, державному діячу, вченому Д.Дорошенку. Розглядаються не тільки факти його біографії, а й висвітлюються його соціально-політична позиція, погляди і ставлення до важливих зовнішніх і внутріполітичних процесів, що супроводжували перебіг подій, пов'язаний із розбудовою української державності початку ХХ ст.

Постать Дмитра Дорошенка – відомого українського громадсько-політичного діяча, дипломата, вченого займає одне з визначних місць в історії України. Різноманітна діяльність Д.Дорошенка виявилась в активній участі в національному русі, політичних організаціях, громадських об'єднаннях, просвітницьких установах тощо. Завдяки поміркованості поглядів, схильності до компромісів його призначали на важливі і керівні урядові посади.

Політичні переконання, активна життєва позиція, широкі контакти з представниками різних політичних напрямків позначилися на популярності Д.Дорошенка і повазі до нього з боку більшості українських політиків.

Дмитро Іванович Дорошенко народився у м.Вільно 8 квітня 1882 р., а походив зі старого козацько-дворянського роду Глухівського повіту на Чернігівщині. Виховання та сімейні традиції прищепили йому палку любов до України, до вивчення її історії, культури, мистецтва і вплинули на його ставлення до подальшої долі рідного краю. Зокрема, любов до українського життя прищепив Дмитрові його батько – Іван Якович, який під час канікул у гімназії возив сина в Україну. Значну роль у формуванні національної свідомості Д.Дорошенка відіграли також брати батька – Василь Дорошенко (відомий у той час письменник) та Петро Дорошенко (за доби Української Держави 1918 р. начальник Головного управління мистецтв і культури).

За спогадами самого Д.Дорошенка, національна ідея захопила його ще в роки навчання у віленській гімназії¹.

Вищу освіту Д.Дорошенко здобув на історико-філологічних факультетах Варшавського, Петербурзького та Київського університетів протягом 1901–1909 рр. Зі студентських років він брав активну участь в українських громадських і політичних організаціях.

За часів навчання у Петербурзькому університеті Д.Дорошенко очолював українську студентську громаду (1903 р.), до якої входили Д.Донцов, В.Яновська, М.Гаврилко, О.Назарієв та інші молоді люди, які згодом стали відомими у сфері мистецтва, політики, науки, й одночасно співпрацював із представниками старшого покоління – П.Стебницьким, О.Лотоцьким, Д.Мордовцем, родиною Русових. За участь у студентських демонстраціях був виключений з університету. У 1904 р. став слухачем українських університетських курсів у Львові. Входив до Революційної української партії та Української соціал-демократичної партії (в Галичині). Наприкінці 1905 р. прибув до Києва, де продовжив навчання.

Громадсько-наукову діяльність розпочав ще у 1897 р., друкуючи власні статті спочатку в галицькій, а потім російській та українській пресі. Співпрацював у петербурзькому журналі «Украинский вестник», часописах «Рада» та

* Лупандін Олексій Ігорович – мол. наук. співроб. відділу історії Української революції (1917–1921 рр.) Інституту історії України НАНУ.

«Україна», а також у Київському товаристві «Просвіта», Українському науковому товаристві².

У 1906 р. він організував у Києві студентське віче, яке вимагало від адміністрації Київського університету заснування 4-х українських кафедр (мови, історії, літератури й права). Проте керівництво установи проігнорувало ці вимоги³. У 1908 р. – один із найактивніших членів Товариства українських поступовців.

По закінченні Київського університету у 1909 р. за спеціальністю історія, і не маючи можливості отримати посаду в навчальних закладах Києва, Д.Дорошенко змушений був переїхати до Катеринослава, де працював учителем історії у комерційній школі. Водночас співробітничав у Катеринославській ученій архівній комісії, редагував «Летопись ученой архивной комиссии», часопис «Дніпрові Провілі» (1910–1913), був заступником голови Катеринославського товариства «Просвіта». По поверненні у 1913 р. до Києва викладав історію в комерційних школах і одночасно працював бібліотекарем Історичного музею та секретарем Українського наукового товариства імені Шевченка⁴.

У роки Першої світової війни (з 1915 по 1917 рр.) Д.Дорошенко був уповноваженим Всеросійського союзу міст на Південно-Західному фронті. Ця військово-громадська установа була створена у 1914 р. для допомоги організації тилу для ведення війни, об'єднувала місцеві органи самоврядування і займалася, головним чином, обладнанням госпіталів, санітарних поїздів, навчанням медперсоналу, постачанням обмундирування для армії, організацією допомоги біженцям. Різні політичні партії використовували установи союзу міст для ведення агітації на фронті через своїх представників у них.

Разом із видатними діячами українського національного руху Ф.Штейнгелем, А.В'язловим, А.Ніковським, В.Леонтовичем та ін., Д.Дорошенко займався організацією допомоги хворим, населенню Галичини і Буковини, зруйнованих війною, санітарним обслуговуванням армії.

Бурхливі події того часу, воєнні дії, зокрема наступ російських військ у Галичині, глибоко вразили Д.Дорошенка, який писав, що «перемога російської зброї» стала «остаточним розгромом українського національного руху і закріпленням мого рідного народу на становищі сирієї етнографічної маси, пасивного об'єкта для обрусіння, себто національної заглади»⁵.

Після Лютневої революції завдяки активній участі Д.Дорошенка в українському громадському русі його було висунуто на керівні посади. Так, на початку березня 1917 р. Дмитра Івановича було обрано товаришем голови Центральної Ради й одночасно призначено заступником губерніального комісара Київщини. Однак, не маючи можливості поєднувати ці посади, Д.Дорошенко звернувся до Центральної Ради з проханням звільнити його від обов'язків товариша голови. На з'їзді ТУП (25 – 26.ІІІ.1917), коли товариство було реорганізовано у Союз українських автономістів-федералістів, його обрали до складу Тимчасового ЦК союзу, який на Всеукраїнському національному конгресі делегував Д.Дорошенка до складу Центральної Ради⁶. Від червня 1917 р. він входить до Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ).

Із 22 квітня 1917 р. Д.Дорошенко працював за призначенням Тимчасового уряду Росії крайовим комісаром Галичини і Буковини з правами генерал-губернатора, за що одержав офіційну подяку від голови уряду. Свої думки щодо ситуації, яка склалася в цьому регіоні внаслідок військових дій та присутності російської армії, перспектив і нагальних заходів щодо поліпшення ситуації, Д.Дорошенко виклав у доповіді на засіданні Комітету Центральної Ради 22 липня 1917 р.⁷

Повернувшись до Києва у серпні 1917 р., після відступу російських військ із Галичини, Д.Дорошенку безпосередньо на короткий час довелося стати учасником подолання «міністерської кризи», яка виникла в стінах Української Центральної Ради під час обговорення «тимчасової інструкції» Генеральному Секре-

таріату. За дорученням Центральної Ради 13 серпня 1917 р. він мав сформувати новий Генеральний Секретаріат. Однак через тактичні і принципові розходження з більшістю членів Центральної Ради й особливо з її головою М.Грушевським, Д.Дорошенко відмовився від формування уряду та головування в ньому.

Як пізніше згадував сам Д.Дорошенко, це доручення Центральної Ради було зовсім несподіваним і незрозумілим для нього. По-перше, працюючи на Буковині, він фактично відійшов від справ, що робилися в Києві, незважаючи на те, що Дмитро Іванович залишався членом Центральної Ради від УПСФ. По-друге, Д.Дорошенко в той час інакше оцінював значення, характер, перспективи і завдання української автономії, ніж більшість членів Центральної Ради. Він вважав, що новий український уряд мав провадити загальний напрямок попереднього Генерального Секретаріату, ставлячи на перше місце творчу, ділову роботу щодо будівництва автономного життя в Україні, що передбачало збереження усіх прав національних меншостей, та захист її від зовнішнього ворога і внутрішнього безладдя тощо. На думку Д.Дорошенка, насамперед необхідно було встановити правову владу як базу для автономії, а щодо Тимчасового уряду – встановити тісний контакт у роботі по «закріпленню здобутків революції і боротьби з контрреволюційними явищами, звідки б вони не виходили»⁸.

Саме останній пункт про ставлення до Тимчасового уряду Росії став причиною незгоди Д.Дорошенка з керівництвом Центральної Ради. У ставленні до Тимчасового уряду, як зазначав Д.Дорошенко, він не відчував тої ворожнечі, що більшість членів Ради, бо саме з боку Керенського, особливо ненависного Центральної Раді, він мав у своїй роботі в Галичині підтримку і допомогу⁹.

Виходячи з таких міркувань, Д.Дорошенко вважав тоді за доцільне в інтересах української справи практичне використання можливості навіть обмеженої автономії, підводячи свідомість широких мас до розуміння реальної користі цієї автономії і спрямовуючи розмах національного руху, викликаного революцією, не стільки на боротьбу за формальні рамки ставлення до Тимчасового уряду, скільки на внутрішнє будівництво життя в Україні, до чого, на його думку, треба було залучати широкі верстви українського суспільства. Позиція, яку Д.Дорошенко виклав у доповіді перед Центральною Радою, показала, що вона не відповідала «тим завданням, які склалися на голову українського революційного уряду... Центральна Рада побачила, що в його особі був би не революціонер, не борець за дальший розвиток здобутків, а акуратний і совісний урядовець Тимчасового Правительства»¹⁰.

У цьому аспекті доцільно детальніше висвітлити погляди Д.Дорошенка щодо перспектив державотворчого процесу в Україні, які припускали існування правової влади, спрямування всіх зусиль на практичну діяльність внутрішньої розбудови, уникаючи відвертої конфронтації. У подальшому, вже після співпраці в гетьманському уряді, Д.Дорошенко вважав, що до будівництва оновленого життя в Україні слід залучати усі групи, усі народності краю. Він не вважав доцільним виключати з поняття членів української національності представників дворянського класу. «Це був у сутності у нас, на Україні, єдиний культурний клас, корінним чином пов'язаний із краєм і разом із тим володіючий політичними та адміністративними навичками, а потому незамінний задля державного будівництва»¹¹.

Треба зазначити, що в різні часи особа Д.Дорошенка, його погляди викликали неоднозначне ставлення з боку різноманітних соціально-політичних кіл. Ще за часів царизму, у 1914 р., коли кандидатуру Д.Дорошенка було висунуто на посаду директора Київської міської бібліотеки, йому було відмовлено з боку генерал-губернатора за «українофільство і політичну нестабільність». У період роботи на посту генерал-губернатора Галичини і Буковини газета «Новое время» характеризувала його як завзятого мазепинця, що перебуває у безпосередніх стосунках із німецьким генеральним штабом і особою, яка стоїть на чолі «жидів-

сько-німецької змови», висуваючи як доказ цьому ту обставину, що місто Чернівці, завдяки його заходам при відступі російських військ, не зазнало жодного пошкодження¹².

Помірковані погляди Д.Дорошенка, його добрі стосунки з Тимчасовим урядом Росії, а в подальшому його співробітництво у гетьманському уряді викликали недовіру українських національно-демократичних кіл. Проте, незважаючи на це, Центральна Рада доручила йому сформувати Генеральний Секретаріат, очевидно, розраховуючи використати його авторитет у власних цілях.

Наприкінці серпня його було призначено на посаду губерніяльного комісара Чернігівщини. Місяці, проведені на цьому посту, ще раз наочно показали розбіжність поглядів Д.Дорошенка з керівництвом Центральної Ради щодо перспектив державотворчого процесу в Україні і викрили всю підсвідому, органічну «неревольюційність» його вдачі. Як він сам пізніше згадував, що з переїздом до Чернігова «більше на службі в «українській революції» він не був¹³.

Із наступом більшовиків на Україну на початку 1918 р. Д.Дорошенко потрапив до Києва, де і перебував до повернення Центральної Ради разом з австро-німецькими військами.

Про гетьманський переворот 29 квітня й усунення Центральної Ради Д.Дорошенко дізнався, перебуваючи у Львові, де в березні – квітні 1918 р. займався ліквідацією колишніх урядових інституцій на території Галичини і Буковини, які, за Брестським миром, відходили до Австро-Угорщини. Звістка про переворот у Києві справила на нього особливе враження. «Для мене, історика, – згадував Д.Дорошенко, – що присвятив стільки часу і думок студіюванню цієї Гетьманщини з усіма її темними і ясними сторонами в минулому, реставрація гетьманського ладу здавалась якимсь сном, мрією»¹⁴.

Симпатіям до гетьманського ладу в Україні у Д.Дорошенка могли сприяти його думки з приводу доцільності і корисності сильної авторитетної влади, яка могла б опанувати ситуацією в Україні, стабілізувати внутріполітичне і соціально-економічне життя, навести в країні лад, що цілком відповідало реаліям тодішнього моменту та історичній ситуації.

Повернувшись зі Львова до Києва, Д.Дорошенко з розмови з тимчасовим прем'єр-міністром Української Держави М.Василенком дізнався про ситуацію, що виникла у зв'язку зі зміною форми влади в країні: при новому курсі політика держави залишається національно-українською, виразником якої буде гетьманат, як найбільш історично виправдана форма української державності.

Новий прем'єр-міністр Ф.Лизогуб запропонував Д.Дорошенку пост товариша міністра закордонних справ. Однак він відмовився від цієї посади, вважаючи недоцільним становитися товаришем особи ще невідомої і невідомо з якими поглядами, що його вступ до урядового кабінету мав би якесь політичне значення тільки в разі входження до нього ще кількох українських діячів¹⁵.

Товариші по партії УПСФ радили Д.Дорошенку не відмовлятися від поста міністра закордонних справ або управляючого, наголошуючи, що в другому випадку йому не треба буде підкорятися партійному рішення про припинення членства у партії в разі призначення на керівну урядову посаду. Однак Ф.Лизогуб продовжував пропонувати йому лише пост товариша міністра. Унаслідок тієї тяганини, згадував Д.Дорошенко, в нього взагалі пропало бажання вступати до гетьманського уряду¹⁶.

Однак, зрештою, Д.Дорошенка було призначено управляючим Міністерством закордонних справ, про що він несподівано для себе дізнався від самого гетьмана, який подякував йому за згоду увійти до кабінету.

Проти його призначення на цю посаду виступало німецьке командування, яке підозрювало Д.Дорошенка в австрофільстві та було занепокоєне його широкими галицькими зв'язками з огляду на посаду губерньського комісара Тим-

часового уряду в 1917 р. Досить прохолодно його призначення сприйняли і в українських політичних колах¹⁷.

Це відчував і сам Д.Дорошенко, але був переконаний, що, погодившись увійти до урядового кабінету, зробив вірно і в згоді з інтересами української справи, вважаючи, що, коли так трапилося, що постала інша форма влади з іншим соціальним підкладом, то «діло справжніх українських патріотів дбати, щоб при новій формі перетворилося будівництво самостійної української держави на твердому національному ґрунті»¹⁸.

Незважаючи на запевнення товаришів по партії, його було виключено з членів УПСФ, навіть без попередження. Цей факт, згадував пізніше Д.Дорошенко, «назавжди одвернув мене від ес-ефів і я дав собі слово ніколи не належати ні до якого політичного угруповання»¹⁹.

Гетьманський уряд застав Міністерство закордонних справ, власне, ще в стадії становлення. Управляючому міністерством, згодом міністру закордонних справ Д.Дорошенку довелося реорганізувати його, розробляти його структуру, укомплектувати штати як самого міністерства, так і закордонних українських представництв.

Здійснення зовнішньої політики Українською Державою відбувалось у своєрідних умовах, пов'язаних із триваючою світовою війною, протистоянням двох воєнних блоків і також присутністю німецько-австрійських військ на території України, що було важливим чинником проведення як зовнішньої, так і внутрішньої політики, з яким треба було рахуватися.

Як голові зовнішньополітичного відомства, Д.Дорошенку довелося працювати як над розробкою стратегії закордонної політики Української Держави, так і над її втіленням. Головним завданням зовнішньої політики України у той час, вважав він, було, користуючись допомогою Німеччини, війська якої перебували на території України, швидше стати на власні ноги, вийти з-під її опіки, здобувши повну свободу дій у внутрішній та зовнішній сферах. Треба було якнайшвидше позбавитися присутності на українській території окупаційних військ²⁰.

На думку Д.Дорошенка, спиратися на підтримку Німеччини у здійсненні як зовнішньої, так і внутрішньої політики було вигідно, тому що її військова присутність в Україні була своєрідним стабілізуючим чинником і певною мірою перешкодою загрози з боку більшовицької Росії у здійсненні великодержавницьких планів.

Зовнішня політика Української Держави мала провадитися в кількох напрямках: відносини з державами Четверного союзу, державами Антанти, нейтральними країнами, державними утвореннями, що виділилися на території колишньої Російської імперії. Окремим і значним зовнішньополітичним питанням, що впливало з умов Брестського миру від 3 березня 1918 р., було укладення мирної угоди з радянською Росією.

Відносини України з державами Четверного союзу визначались як брестськими мирними угодами, так і тими, що були укладені пізніше, головним чином, торговельно-економічними. З усіма державами союзу були встановлені дипломатичні зносини.

У стосунках із державами Антанти основною перешкодою була Німеччина, яка побоювалася, що Україна може вийти з-під їх впливу, зблизившись із цими країнами. Однак підготовку до майбутніх дипломатичних зносин український уряд провадив заздалегідь.

У доповіді на засіданні Ради Міністрів 15 жовтня міністр закордонних справ Д.Дорошенко порушив питання про необхідність в інтересах майбутнього Української Держави інформувати країни Антанти про стан справ в Україні та її стосунки із Центральними державами і радянською Росією. Рада Міністрів визнала за необхідне надіслати з цією метою до Англії, Франції та США надзвичай-

ні дипломатичні місії²¹. Це свідчило про намагання формувати незалежну зовнішньополітичну стратегію України, попри її тісний зв'язок із державами Четверного союзу. Справи в напрямку зносин із державами Антанти почали активізуватись із середини жовтня, з початком занепаду держав Четверного союзу, їх неминучої поразки у світовій війні.

Одним із пріоритетних напрямків зовнішньополітичної діяльності уряду Української Держави, який перебував під безпосереднім контролем Д.Дорошенка, були відносини з радянською Росією. У ході мирних переговорів, які проходили у Києві між українською та російською делегаціями, були укладені 12 червня умови прелімінарного миру, згідно з яким між обома державами були встановлені дипломатичні зносини. 22 червня Рада Міністрів затвердила проект штатів консульств Української Держави, внесений на розгляд Д.Дорошенком. Згідно з урядовою постановою, генеральні консульства передбачалося заснувати у Москві та Петрограді, а також 30 консульських агентств в інших містах РСФРР. Право на призначення на посади консульських агентів, а також визначення розряду агентства і місць їх дислокації надавалося міністру закордонних справ²².

У ході мирних переговорів напруженість між двома країнами не зникла. Подальший хід українсько-російських переговорів затягувався, головним чином, внаслідок обоїлїтних територіальних претензій, інших суперечок, зокрема, про поділ майна та боргів колишньої Російської імперії між Україною і РСФРР. Більшовицький уряд радянської Росії на порушення умов як Брестського миру, так і тих угод, що були досягнуті в ході мирних переговорів, підтримував протиукраїнські дії, організовуючи мережу більшовицького підпілля, засилаючи в Україну своїх агентів.

Протистояння між обома державами проявлялися не тільки в антиукраїнських діях. Як і раніше, український уряд, ставлячись негативно до політики радянської влади, сприяв підтримці антибільшовицьких сил у Росії, що стали на шлях самовизначення. У відносинах із Кубанню і Всевеликим Військом Донським, окрім підтримки національного руху шляхом субсидій українським організаціям і видавництвам, як це робилося в Криму й організацією чого займалося Міністерство закордонних справ, були присутні ще й військові аспекти. Український уряд надавав цим державним утворенням зброю для боротьби з більшовиками.

Міністру закордонних справ Д.Дорошенку доводилося витратити багато зусиль та енергії для налагодження конфліктів, які виникали між Україною та РСФРР із приводу порушень демаркаційної смуги, прав і арештів як українських, так і російських громадян та офіційних осіб на територіях обох держав, подеколи з дипломатичною тактовністю відводити звинувачення в бік Української Держави в застосуванні неправомірних дій щодо РСФРР. Так, зокрема, спростовуючи протести російської сторони щодо військової підтримки Україною сепаратистських антибільшовицьких формувань у Росії, Д.Дорошенко, перебуваючи на посту міністра закордонних справ, заперечував причетність до цього українського уряду²³.

Важливим вектором зовнішньополітичної стратегії Української Держави, яким безпосередньо довелось займатися Д.Дорошенку, було встановлення відносин із державними утвореннями, що виникли на території колишньої Російської імперії (Польща, Фінляндія, Литва, Білорусія, Дон, Кубань, Грузія, Вірменія, Крим). Вирішення цих завдань здебільшого визначалися необхідністю розв'язання спірних питань, переважно територіальних. Із Фінляндією, Грузією, Вірменією, Польщею, Білорусією, Кубанню, Всевеликим Військом Донським були встановлені дипломатичні зносини і відбувся обмін послами. Із Литвою були встановлені консульські відносини.

Визнання Україною цих державних утворень суб'єктами міжнародного права, встановлення з ними відносин було не лише виявом політичної тактики, а й розкривало стратегічні плани українського уряду. Укладення на міждержавному рівні відповідних угод між Україною і цими регіональними утвореннями підкреслювало факт розпаду єдиної російської держави, що відповідало істотним інтересам Української Держави, яка сама виникла внаслідок цих процесів. Визнання цих державних утворень іншими країнами світу мало б не тільки підтвердити статус незалежної України, а й стало б певною перешкодою великодержавницьким амбіціям більшовицької Росії, яка прагнула зберегти свою юрисдикцію над регіонами, що прагнули відокремлення від неї. Провідником цього стратегічного зовнішньополітичного курсу був міністр закордонних справ Д.Дорошенко.

Щодо Кримського півострова, де утворився крайовий уряд, на думку Д.Дорошенка, Україні не можна було відмовлятися від своїх претензій на нього з низки причин: політичних, стратегічних і етнографічних, не бажаючи створювати своєрідний П'ємонт для відновлення «єдиної і неділимої Росії», залишаючи Севастополь як військово-морську базу для українського чорноморського флоту, а також зважаючи на високий відсоток українського населення в Криму²⁴. У переговорах, розпочатих у вересні з кримською делегацією, з боку України взяли участь міністр закордонних справ Д.Дорошенко і прем'єр-міністр Ф.Лизогуб. Під час переговорів було досягнуто порозуміння і були вироблені прелімінарні умови договору, за якими Крим діставав внутрішню автономію у складі Української Держави, свою адміністрацію, територіальне військо тощо.

Щодо Кубані український уряд проводив лінію на зближення з кубанським козацтвом із метою схилення його до злуки з Україною, розцінюючи Кубань як частину української території, котра повинна була приєднатися до України на автономних чи федеративних умовах. Як зазначав Д.Дорошенко, між міністром закордонних справ і українцями – членами кубанської делегації, була досягнута таємна угода вести справу в напрямку прилучення Кубані до України²⁵.

Заслугує особливої уваги кадрова політика Д.Дорошенка в очоленому ним зовнішньополітичному відомстві. Він намагався залучити до роботи як в самому міністерстві, так і в дипломатичному корпусі Української Держави відомих українських діячів – представників різних політичних сил. До Міністерства закордонних справ були запрошені колишні діячі УНР і Центральної Ради: О.Шульгін, О.Ейхельман, К.Лоський, М.Славинський, І.Красковський, М.Левицький, А.Яковлів, І.Мирний, М.Ткаченко та ін. За його поданням на посади голів дипломатичних представництв і місій були призначені відомі громадсько-політичні діячі: Ф.Штейнгель (Берлін), В.Липинський (Відень), О.Шульгін (Софія), М.Суковкін (Константинополь), К.Лоський (Хельсінкі), О.Карпінський (Варшава), В.Оренчук (Мюнхен).

У тісному зв'язку зі вступом України у міжнародні відносини з іншими державами стояло питання про точне встановлення та запровадження українського державного підданства. Затверджений у березні 1917 р. закон про громадянство Української Народної Республіки був недосконалим і фактично не був запроваджений у життя. Отже, за часів Української Держави 1918 р. виникла необхідність розробити новий закон, який відповідав би історичним потребам. Із цією метою була заснована комісія, до складу якої разом із міністром внутрішніх справ Ф.Лизогубом, міністром освіти М.Василенком, міністром юстиції М.Чубинським, ректором Київського університету Е.Спекторським, проф. Б.Кістяковським, генеральним суддею С.Шелухіним і членом Ради Міністерства закордонних справ М.Славинським увійшов також і Д.Дорошенко. Ця комісія виробила проект закону, який був ухвалений Радою Міністрів 2 липня. Він передбачав правові основи громадянства Української Держави та права українських громадян²⁶.

Крім роботи в зовнішньополітичній сфері за гетьманату 1918 р., Д.Дорошенко довелось займатися і внутрішніми проблемами, зокрема, спробою П.Скоропадського українізувати урядовий кабінет. Д.Дорошенко від самого початку був прихильником цієї ідеї і неодноразово порушував це питання перед гетьманом. Але останній, з одного боку, бажаючи знайти порозуміння з представниками українських політичних кіл демократичного напрямку, з метою об'єднати в інтересах державного будівництва всі національно свідомі елементи українського суспільства, з іншого, – побоювався, що радикально настроєні представники української демократії, поставивши національний принцип вище за державний, могли б перешкодити діловій роботі уряду, загострити внутрішні протиріччя.

За дорученням гетьмана, з початку липня Д.Дорошенко почав готувати ґрунт і вести переговори з окремими особами з українських демократичних кіл щодо їх вступу до урядового кабінету. Ця робота, згадував Д.Дорошенко, вимагала великого напруження, оскільки проводити її доводилося серед багатьох інших справ²⁷. У цій справі необхідно було, щоб уряд очолила людина, яка, «задовольняючи вимоги національного українського характеру, мала б досвід роботи в керуванні громадськими справами в широкому масштабі, й могла примирити між собою різні групи і політичні кола»²⁸.

Після того як трое кандидатів – Д.Багалій, І.Шраг, П.Дорошенко – відмовились очолити урядовий кабінет, було вирішено спочатку залучити до роботи кількох представників національно-демократичних кіл, увійшовши безпосередньо в переговори з Українським національним союзом – опозиційна гетьманському режиму організація, до якої входили представники 16 політичних партій і громадських організацій України демократичного напрямку.

Коли у ході подальших нарад із гетьманом представники УНС виробили список бажаних, на їх погляд, кандидатів до майбутнього міністерства, то в цьому списку вони не залишили місця для Д.Дорошенка, саме який і був одним з ініціаторів українізації уряду. Це ще раз яскраво підтвердило ставлення до Д.Дорошенка представників національно-демократичних кіл, які вважали тоді його за відвертого гетьманця.

У середині жовтня міністр закордонних справ Д.Дорошенко виїхав до Берліна для офіційних переговорів у справі залишення німецьких військ в Україні, а також дальшої подорожі через Швейцарію до Парижа і Лондона з метою встановлення безпосереднього контакту з державами Антанти. Саме тоді він дізнався з французьких джерел про зміну урядового кабінету у Києві і про те, що його усунуто з посади міністра закордонних справ.

Із призначенням нового урядового кабінету було проголошено інший зовнішньополітичний курс Української Держави щодо підтримки ідей відродження єдиної Росії, але нової – не більшовицької, демократичної, на федеративних основах із збереженням в Україні всіх прав на розвиток її державності і національної самобутності. Проголошення цього курсу було спробою збереження України від «анархії більшовизму». В умовах ослаблення держав Четверного союзу, їх неминучої поразки у світовій війні Україна шукала міцної підтримки, яку бачила в державах Антанти. Остання ж підтримувала антирадянські й антибільшовицькі сили в Росії, що прагнули її відродження. Це і зумовлювало для України зміни зовнішньополітичної лінії.

Так, політична переорієнтація викликала обурення в українських національно налаштованих колах, які підняли повстання проти гетьманського режиму, для керівництва яким була створена Директорія. Про антигетьманське повстання Д.Дорошенко дізнався, перебуваючи у Берліні.

Усунення Д.Дорошенка з поста міністра закордонних справ було викликано, можливо, побоюванням представників українського уряду нової орієнтації, що він, як національно свідомий українець, міг прилучитися до повстання.

Адже наказ нового міністра закордонних справ Г.Афанасьєва відібрати у Д.Дорошенка всі скарбові гроші і переслати їх до Києва був виявом явної недовіри до його особи без будь-яких підстав. Цією акцією, як він сам зазначав, враховуючи, що він не мав достатньо власних грошей для повернення в Україну, його «наче було засуджено на вигнання з рідного краю, бо відіймалися засоби для повороту»²⁹.

З'ясовуючи всю небезпеку федералістського курсу, Д.Дорошенко розумів, що до цього змушували обставини і бажання рятувати Україну у складний час. Пізніше, на еміграції, він схилився до думки, що «російська орієнтація» останнього гетьманського уряду, яка передбачала згуртування і консолідацію зі всіма антибільшовицькими силами та допомогу їм у ліквідації радянської влади в Росії і встановлення демократичного ладу, не була обґрунтована реальними інтересами самої України. Ставлячи саме питання про «допомогу Росії», зазначаючи його спірність, Д.Дорошенко вважав, що «більшовизм у Росії – явище, що виросло органічно з природи російського духу і має певне коріння в історії й укладі російських соціально-економічних відносин і він відповідає глибоким імперіалістичним, державницьким стремлінням російського народу»³⁰.

Проголошення федералістичного курсу в той час, коли для України головним було зосередитися на вирішенні внутрішніх проблем державного будівництва, Д.Дорошенко вважав повністю недоцільним. Тим більше, що та Росія, з якою передбачалось утворити федерацію, на той час взагалі не існувала. Тому Д.Дорошенко вирішив негайно повернутися в Україну, щоб якось вплинути на гетьманський уряд, утримати його від репресій над повстанцями, стати посередником між ворогуючими сторонами. Адже, прибувши до Києва 19 грудня, вже після падіння гетьманського режиму, Д.Дорошенко зрозумів, що в політичному курсі Директорії для нього немає місця, а його служба була б навіть не лише неможливою, а навіть небажаною³¹. Тоді ж він остаточно вирішив відійти від політики і присвятити себе науковій і літературній праці.

У середині січня Д.Дорошенко виїхав до Кам'янець-Подільського університету працювати на посаді приват-доцента. Проте політичні і державні справи не полишали його. Зокрема під час конфлікту УНР із Румунією, йому, як єдиному фахівцеві з міжнародних проблем у Кам'янці було доручено очолити комісію з ліквідації прифронтових конфліктів. Фактично Д.Дорошенко став неформальним представником центральної української влади, хоча офіційних повноважень не мав.

Улітку 1918 р. Міністерство закордонних справ УНР призначило Д.Дорошенка уповноваженим української місії Червоного хреста на Балканах, що займалася допомогою військовополоненим українцям – уродженцям етнографічної української території в колишніх Російських та Австро-Угорських монархіях, їх поверненням на батьківщину. Через негативне ставлення проросійськи налаштованих сербських установ і місій, остання вимушена була переїхати до Бухареста, й у вересні – грудні 1918 р. була остаточно ліквідована, а сам Д.Дорошенко виїхав до Відня, де перебувала головна установа українського Червоного хреста.

Навесні 1920 р. йому було доручено ревізувати роботу аналогічної української місії в Італії, яку очолював О.Севрюк. Чисельні факти бездіяльності установи, порушення службових повноважень на шкоду українській справі, привели Д.Дорошенка до висновку про хибність самої системи, за умов якої був організований і працював уряд УНР і через яку він так сумно закінчив своє існування³².

За часів перебування в еміграції політичні уподобання Д.Дорошенка концентрувалися навколо створеного В.Липинським гетьманського руху й Українського союзу хліборобів-державників – української монархічної позапартійної організації, до чільного органу якої увійшов і сам Д.Дорошенко.

Одночасно, багато сил і енергії він приділяв справі розвитку української науки за кордоном: у 1921–1951 рр. був професором Українського вільного університету (у Відні, Празі, Мюнхені) на кафедрі історії України, професором Карлового університету в Празі (1926–1936 рр.), працював директором Українського наукового інституту в Берліні (1926–1931 рр.), професором на кафедрі історії церкви православного богословського факультету Варшавського університету (1936–1939 рр.), президентом Української вільної академії наук (1945–1951 рр.), професором колегій Святого Андрія у Вінніпегу, з 1923 р. був дійсним членом НТШ та багатьох інших наукових товариств як українських, так і іноземних.

Багата і різнобічна діяльність Д.Дорошенка у громадсько-політичній, державній, дипломатичній, науковій сферах свідчать про неабияку талановитість і особистість цієї людини. Державник за переконанням, своєю обізнаністю в різних сферах суспільно-політичного життя і завдяки широкому погляду на історичне минуле й усвідомлення перспектив історичного розвитку українського народу в державницькому аспекті, прагненням залучити до державотворчого процесу найширші національно-патріотичні сили, він здобув повагу і авторитет серед більшості українських політиків, діячів української еміграції в науковій сфері.

Незважаючи на іноді суперечливе ставлення до особи Д.Дорошенка різних політичних кіл, течій, офіційних установ, можна твердити, що куди б не кидала його доля, чи то на Батьківщині або в еміграції, він присвятив все своє свідоме життя, талант, душу рідній Україні.

¹ Осташко Т. Дмитро Дорошенко – державник, учений і дипломат // Україна Дипломатична. Науковий щорічник. – Вип. 6. – К., 2005. – С. 589.

² Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Бібліографічний довідник. – К., 1998. – С. 87.

³ Осташко Т. Зазн. праця. – С. 590.

⁴ Енциклопедія історії України. – Т. 2. – К., 2004. – С. 455.

⁵ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914 – 1918). – Ч. 1. Галицька Русина 1914 – 1917 років. – Л., 1923. – С. 23.

⁶ Верстюк В., Осташко Т. Зазн. праця. – С.87.

⁷ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2-х т. – К., 1996. – Т. 1. – С. 184 – 187.

⁸ ЦДАВО України. – Ф. 4186. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1–2.

⁹ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – Ч. 2. З початків відродження Української державності (Доба Центральної Ради). – Л., 1923. – С.8.

¹⁰ Винниченко В. Відродження нації. – Т. 1. – К.; Відень, 1920. – С.343.

¹¹ Дорошенко Д. Война и революция на Украине // Революция на Украине по мемуарам белых. – Москва; Ленинград, 1930. – С.70.

¹² Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – Ч. 1. – С. 126.

¹³ Верстюк В., Осташко Т. Зазн. праця. – С.88.

¹⁴ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – Ч. 2. – С. 83.

¹⁵ Дорошенко Д. Замітки до історії 1918 року на Україні // Хліборобська Україна. – Кн. 3. – Зб. V, VI. – Відень, 1921. – С. 77.

¹⁶ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – Ч. 2. – С. 90.

¹⁷ Осташко Т. Зазн. праця. – С. 594.

¹⁸ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – Ч. 2. – С. 95.

¹⁹ Там само. – Ч. 3. – С. 91.

²⁰ Дорошенко Д. Децо про закордонну політику Української Держави в 1918 році // Хліборобська Україна. – Зб. II, III, IV. – Відень, 1920–1921. – С. 5.

²¹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 16–17.

²² Там само. – Спр. 3. – Арк. 45 зв. – 46.

²³ Там само. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 89. – Арк. 16.

²⁴ Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Т. 2. Українська Гетьманська Держава 1918 р. – Ужгород, 1930. – С. 210.

- ²⁵ Там само. – С. 195–197.
²⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 2. – Стр. 22. – Арк. 3–5.
²⁷ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – Ч. 3. – С. 76.
²⁸ Дорошенко Д. Історія України. 1917 – 1923 рр. – Т. 2. – С. 379.
²⁹ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – Ч. 3. – С. 107.
³⁰ Дорошенко Д. Замітки до історії 1918 року на Україні // Хліборобська Україна. – Кн. 3. – Зб. V, VI. – Відень, 1921. – С. 92.
³¹ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – Ч. 3. – С. 121.
³² Там само. – С. 519.

The article is dedicated to an outstanding Ukrainian statesman, civil and political figure, erudite D.Doroshenko. The author examines not only the facts of biography, but also his social and political position, views and attitude to important internal and external processes that accompanied the process of formation of Ukrainian state system at the beginning of the XX century.

Д.В.Веденєєв, О.Є.Лисенко*

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН ТА УПА У СВІТЛІ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Стаття присвячена історико-правовим аспектам діяльності ОУН і УПА. На підставі аналізу міжнародно-правових актів даються оцінки українського самостійницького руху, спростовуються ідеологічні стереотипи й нашарування довкола цієї проблематики.

В історії України існує ряд сторінок, довкола яких точаться особливо гострі дискусії не лише в наукових, а й у широких громадських колах. Саме до таких належить український національно-визвольний рух у ХХ ст.

Українська держава докладає зусиль щодо справедливої історичної та правової оцінки даного складного феномена. Важливим кроком на цьому шляху став і Указ Президента України від 14 жовтня 2006 р. «Про всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху та сприяння процесу національного примирення». Він зокрема висуває завдання об'єктивного висвітлення участі українців у Другій світовій війні, «здійснення ґрунтовних наукових досліджень, ... видання історичної та науково-популярної літератури з цих питань» з метою розробки законопроекту про український національно-визвольний рух 20–50-х рр. ХХ ст.¹

Вкрай неоднозначне ставлення в українському суспільстві до оцінки діяльності українського самостійницького руху, спекуляції, до яких вдаються певні політичні сили, а також національні інтереси України диктують необхідність аналізу останнього у світлі норм міжнародного права, а також чинного законодавства держави. На жаль, на сьогодні переважають емоційні, упереджені підходи до нього, а суто наукова оцінка підмінюється втягуванням проблеми минулого ОУН і УПА у вир кон'юнктурних політичних баталій. При цьому носії різних поглядів або оминають правовий аспект проблеми, або творять «міжнародно-правові міфи» на зразок вигадки про «засудження УПА Нюрнберзьким міжнародним трибуналом», чи тиражують стандартні радянські звинувачення повстанців у «політичному бандитизмі».

* Веденєєв Дмитро Валерійович – д-р іст. наук, доцент, начальник кафедри теорії та історії оперативного мистецтва Національної академії Служби безпеки України (Київ); Лисенко Олександр Євгенович – д-р іст. наук, професор, завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАНУ.